

УДК 343.158+343.14

Татаров Олег Юрійович —
кандидат юридичних наук, нача-
льник навчального центру після-
дипломної освіти Київського наці-
онального університету внутрі-
шніх справ

Фальсифікація доказів та зловживання посадових осіб на досудовому провадженні — підстава перегляду судових рішень

Розглянуто один із аспектів сутності інституту перегляду судових рішень, що набрали законної сили, за нововиявленими обставинами. Охарактеризовано підстави, які можуть бути покладені в основу перегляду судового рішення, — фальсифікація доказів та зловживання посадових осіб.

Ключові слова: доказ, досудове провадження, фальсифікація доказів, зловживання, нововиявлені обставини, перегляд судових рішень.

Для успішного здійснення завдань кримінального судочинства необхідно, щоб у кожній кримінальній справі було прийнято законне й обгрунтоване рішення. Водночас, аналіз судової статистики свідчить про те, що досить часто трапляються випадки, коли суб'єкти розслідування і судді, приймаючи від імені держави судові рішення, припускаються помилок. Набравши законної сили, незаконні рішення можуть значно порушувати права не лише засуджених, а й інших громадян, і не обов'язково учасників процесу.

Законодавець передбачає у чітко окреслених випадках відновлення порушених прав у порядку перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Проте недостатнє теоретичне опрацювання та недосконалі процесуальна регламентація цього інституту, як свідчить практика, призводять до послаблення його ролі.

Недооцінку зазначеного інституту іноді пояснюють незначною кількістю справ, які переглядаються за нововиявленими обставинами, й відсутністю надійного правового механізму його застосування.

© О. Ю. Татаров, 2010

Проблема ж полягає не в кількості справ, а в тому, що кожна з них є важливою для правосуддя і доля кожного громадянина є не менш значимою, ніж інтереси держави.

Дослідження інституту перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами має важливе теоретичне й практичне значення, оскільки дає змогу не лише “зміцнити одне із слабких місць” правової системи, а й запропонувати прогресивні правові та організаційні заходи удосконалення.

Ще відомий процесуаліст минулого століття М. В. Духовський правильно зазначав: “Держава не може, не повинна допускати покарання невинного, а тому повинні бути надані широкі права ухилитися відповідальності кожному невиннозасудженому; але вона в той час повинна гарантувати громадянам захист від повторного обвинувачення у справі, в якій він виправданій, за виключенням того випадку, коли вирок був наслідком злочину” [1, с. 407].

Корінною умовою правосуддя того часу визначалось те, щоб вирок суду був непохитним, користувався авторитетом — *autoritas rei judicatae*. Водночас, незважаючи на це, випадки винесення незаконних судових рішень були непоодинокими.

Перегляд виправдувального вироку допускався лише при встановленні фальсифікації доказів, на яких ґрунтувався вирок, а також коли в судовому порядку доказані корисливі чи інші зловживання суддів у справі, про відновлення якої надійшло клопотання.

Засуджений мав право домагатися перегляду рішення навіть у частині покарання у випадках, якщо доведено, що суд виніс вирок на основі фальшивої грамоти, фальшивих показань свідків, унаслідок підкупу чи іншого злочинного діяння третьої особи; якщо внаслідок зібрання нових даних можливе винесення м’якшого покарання [2, с. 14].

В процесі розвитку й удосконалення розглядуваного нами інституту деякі питання процесуального порядку перевірки й перегляду судових рішень були частково унормовані. Проте деякі з них потребують доопрацювання. Зокрема, це стосується переліку обставин, при встановленні яких може бути ініційоване питання про перегляд судового рішення.

Згідно зі ст. 400-5 КПК України, нововиявленими обставинами визнаються: 1) фальсифікація доказів, неправильність перекладу, а також показань свідка, потерпілого, обвинуваченого, підсудного, висновку і пояснень судового експерта, на яких ґрунтується вирок; 2) зловживання прокурора, дізнавача, слідчого та судді під час провадження у справі; 3) усі інші обставини, що не були відомі суду під час винесення судового рішення, а також, які самостійно по собі або разом з раніше виявленими обставинами доводять неправильність засудження або виправдання підсудного.

Термін “фальсифікація доказів” використовується і в проекті нового КПК України, згідно зі ст. 589 якого нововиявленими обставинами визнаються: фальсифікація доказів, неправильність перекладу, а також показань свідка, потерпілого, обвинуваченого, підсудного, особи, щодо якої закрито провадження у справі, застосовано примусові заходи виховного характеру або відмовлено в їх застосуванні [3].

Згідно із законодавством зарубіжних країн, фальсифікація доказів також є обставиною для перегляду судових рішень. Зокрема, п. 1 ч. 2 ст. 471 КПК Республіки Казахстан до підстав відновлення провадження у кримінальних справах у зв’язку з нововиявленими обставинами відніс: “... встановлені за вироком суду, який набрав законної сили, завідомо неправдиві показання потерпілого або свідка, висновок експерта, а також фальсифікацію слідчих та судових дій або інших документів або завідомо неправильний переклад, що призвели до винесення незаконного або необґрунтованого вироку чи постанови” [4].

Пункт 1 частини 2 статті 413 КПК Російської Федерації до нововиявлених обставин відносить фальсифікацію речових доказів, протоколів слідчих і судових дій або інших документів [5].

Згідно з кримінально-процесуальним законодавством Республіки Молдова, перегляд справи в ревізійному порядку може бути у випадках, якщо “... рішенням, що набрало законної сили, встановлено, що свідком були дані завідомо неправдиві показання, експертом представлено завідомо неправдивий висновок, або якщо речові докази, протоколи дій щодо кримінального переслідування або судові протоколи чи інші документи було сфальсифіковано” (п. 1 ч. 3 ст. 458 КПК Республіки Молдова)^[6].

Фальсифікації доказів, зловживанню посадових осіб та їх процесуальним наслідкам приділяли увагу відомі науковці, такі, як Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, М. В. Костицький, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук’янчиков, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова, М. Є. Шумило та інші процесуалісти, що сприяло вирішенню значної кількості проблем. Однак, вважаємо, що додаткового аналізу потребує перегляд судових рішень у порядку виключного провадження з підстав фальсифікації доказів та зловживання посадових осіб, які, як свідчить судова статистика, залишаються найрозповсюдженішими.

Небезпека фальсифікації полягає в тому, що вона є способом протидії розслідуванню злочинів; не притягнення до кримінальної відповідальності винуватого у вчиненні злочину, і навпаки — притягнення до відповідальності невинуватого особи; винесення неправомірних рішень суб’єктами, у провадженні яких перебуває кримінальна справа, тощо.

У зв'язку з нечітким законодавчим визначенням повноважень, досить часто припускаються фальсифікації суб'єкти досудового провадження — слідчі, штатні дізнавачі та працівники органів дізнання.

Аналіз опитування зазначених суб'єктів, які проходили підвищення кваліфікації у Київському національному університеті внутрішніх справ у 2008—2010 рр., дає можливість зробити висновок про найбільш розповсюджені факти фальсифікації: складання протоколів процесуальних дій, що не проводились, або зазначення в документах даних про учасників, які не залучалися (обумовлено об'єктивними причинами або небажанням залучати) — 67 %; внесення змін до процесуальних документів при їх оформленні чи після цього — 55 %; знищення (втрата) чи заміна речових доказів — 47 %. Непоодинокими є й факти поєднання першої та другої груп випадків фальсифікації, що перешкоджає встановленню об'єктивної істини.

Фальсифікація може виражатися у виконанні певних дій одними учасниками кримінального процесу, спрямованими на введення в оману інших шляхом перекручення відомостей, що містяться у протоколах слідчих та судових дій, у знищенні або приховуванні документів і речових доказів зі справи, їх заміні, завідомо неправильному висновку експерта, завідомо неправильному перекладі тощо. Фальсифікацією є також штучне створення речових доказів, що можуть бути використані під час прийняття судового рішення.

До фальсифікації матеріалів справи можна віднести й підкладання до одягу чи приміщення речовин, носіння та зберігання яких заборонено законодавством (холодна та вогнепальна зброя, наркотичні та психотропні речовини тощо); занесення на місце події речей, які будуть заважати подальшому встановленню істини у справі; переміщення працівниками органів дізнання чи слідчими (можливо, з залученням учасників пригоди чи третьої особи) транспортних засобів із місця зіткнення під час дорожньо-транспортних пригод, що перешкоджатиме встановленню реальної картини події тощо.

Досить розповсюдженими є випадки при проведенні дослідчої перевірки по очевидних злочинах складання протоколів слідчих дій (допит свідка) без заповнення їх верхньої частини (дата та час проведення), що дає можливість використовувати документи “у потрібний час” — після порушення кримінальної справи. “Поясненням цьому” є бажання зекономити час, не проводячи опитування громадян, яке в подальшому буде відображено у протоколах допиту.

Вважаємо, що для вирішення цієї проблеми необхідно передбачити в КПК можливість проведення допиту свідка до порушення кримінальної справи.

Та сама фальсифікація, неправильність перекладу чи інші обставини не завжди призводять до неправильності судового рішення. Так, прикладом може слугувати розслідування кримінальної справи, порушеної за ознаками злочину, передбаченого ст. 309 КК України — незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів без мети збуту. Під час особистого огляду, який проводився у присутності понятих, у підозрілої особи було вилучено речовину рослинного походження зеленого кольору. Протокол особистого огляду поняті засвідчили своїми підписами й дали пояснення, в яких вказали, що вони дійсно були присутні під час вилучення в особи речовини зеленого кольору рослинного походження. Після отримання довідки експерта про те, що речовина є наркотичним засобом певної маси, відносно особи, в якій її було вилучено, було порушено кримінальну справу.

На досудовому слідстві одного з понятих було допитано як свідка, а іншого, посилаючись на брак часу, не допитали. Слідчий самостійно склав протокол допиту, де й поставив нібито підпис свідка. Із зазначеного вбачається факт фальсифікації доказів, адже згідно зі статтею 65 КПК України показання свідка у справі, закріплені у протоколі допиту, є доказом. Ця фальсифікація доказів не вплинула на рішення суду, оскільки допитаний свідок у залі судового засідання повністю підтвердив вилучення наркотичного засобу в певної особи та є висновок судово-хімічної експертизи й інші докази, що доводять вину особи у вчиненні злочину [7].

Отже, внаслідок цієї фальсифікації не було приховано обставин, що могли призвести до неправильного вирішення судом кримінальної справи. Окрім цього, відсутність у справі справжнього протоколу допиту другого понятого не може вважатися нововиявленою обставиною вчинення злочину.

Та в кожному подібному випадку повинна даватися правова оцінка діям слідчого чи дізнавача з відповідним реагуванням, яка, можливо, буде врахована при перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами.

Якщо було допущено фальсифікацію доказів, які призвели до неправильного пізнання судом реальних подій злочину і винесення неправомірного рішення у кримінальній справі, то вона має розглядатися лише як фактор, що негативно вплинув на встановлення істини у справі, але не як нова обставина вчинення злочину. У разі подальшого встановлення факту фальсифікації вона буде самостійним доказом вчинення певного злочину.

До другої групи нововиявлених обставин законодавець відносить зловживання прокурора, дізнавача, слідчого чи суддів під час провадження у кримінальній справі (ч. 2 ст. 400-5 КПК України).

Згідно з нормами міжнародного права, зловживання посадовим становищем особи з метою неправомірного одержання окремих переваг може включати будь-яке заплановане, передбачуване, необхідне або успішне отримання пільг унаслідок необґрунтованого використання офіційного статусу. Корумпована посадова особа може домагатися статевої близькості або отримання грошей, подарунків, привілеїв або прибуткових умов щодо підприємницької діяльності в обмін на виконання або невиконання будь-яких офіційних дій [8, с. 11].

Під зловживаннями дізнавача, слідчого, прокурора та судді розуміють їх умисні дії, що мають кримінально-караний характер і внаслідок яких було перекручено сутність кримінальної справи. Тобто йдеться про цілеспрямовані дії, вчинені суб'єктами кримінального процесу з корисної чи іншої зацікавленості з метою недопущення встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі. Зловживання вказаних осіб виражається у фальсифікації ними доказів, що спричинили винесення незаконного вироку; винесення суддею виправдувального вироку за наявності в матеріалах справи доказів, що підтверджують вину особи у вчиненні злочину, тощо.

Як зловживання кваліфікуються примушування до завідомо неправдивих показань, умисне псування чи знищення речових доказів, заміна процесуальних документів, якщо ці дії призвели до винесення незаконного рішення, завідомо незаконного арешту тощо.

Відповідно до ст. 364 КК України, зловживання владою або службовим становищем трактується як умисне, з корисливих мотивів чи з інших особистих інтересів або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло значну шкоду правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, які охороняються законом.

У діянні винної особи буде склад злочину, якщо діяння спричинило саме істотну шкоду. Істотною вважається шкода, якщо вона заподіює матеріальні збитки, що у сто і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян. Питання про те, чи буде шкода, завдана злочином, істотною, за винятком випадку, передбаченого КК України, щоразу вирішується окремо залежно від обставин справи [9].

Отже, зловживання не завжди буде злочином, і в цьому разі воно не може бути встановлене вироком суду, що вимагає ст. 400-5 КПК, і, таким чином, не буде оцінюватись як нововиявлена обставина.

У сучасній юридичній літературі обговорювалися пропозиції щодо внесення змін до ст. 400-5 КПК, в якій поняття "зловживання осіб" пропонували замінити на "злочинні зловживання осіб" [10, с. 539]. Вважаємо, що висловлена думка є правильною, оскільки в такій редакції в нормі закону це поняття вже більш чітко розкривало його зміст.

У КПК також відсутня вказівка на те, чи можна віднести до нововиявлених обставин зловживання з боку таких суб'єктів кримінального процесу, як начальник слідчого відділу та начальник органу дізнання, які безпосередньо причетні до розслідування злочинів. Так, згідно з Наказом МВС України від 26 жовтня 2006 року № 1066, начальник органу дізнання розглядає заяви і повідомлення про злочини, що надходять до підрозділу, і забезпечує прийняття в них рішень відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства України; здійснює контроль за обґрунтованістю порушення та закриття кримінальних справ, якістю провадження дізнання у кримінальних справах, обґрунтованістю і достовірністю даних про розкриття злочинів і розслідування кримінальних справ та об'єктивністю відображення відомостей в облікових документах і статистичних звітах тощо [11]. При здійсненні цих повноважень він має змогу вплинути на хід розслідування справи, маючи при цьому можливість здійснити зловживання.

Повноваження начальника слідчого підрозділу визначає ст. 114-1 КПК та Наказ МВС України від 31 березня 2008 р. № 160, згідно з якими він має право перевіряти кримінальні справи, давати вказівки слідчому щодо провадження досудового слідства, про притягнення особи як обвинуваченого та обсяг обвинувачення, провадження окремих слідчих дій, передавати справу від одного слідчого до іншого, а також брати участь у провадженні досудового слідства та особисто провадити досудове слідство, користуючись при цьому правами слідчого, здійснювати організаційні функції тощо [12].

Отже, начальник слідчого відділу при здійсненні наданих йому повноважень також має змогу здійснити зловживання, і не виключається їх вплив на законність прийняття рішення судом.

Вважаємо, що вищевказані учасники процесу також мають бути закріплені у КПК як ті, дії яких можуть призвести до невстановлення реальних обставин вчинення злочину.

Необхідним є також офіційне тлумачення відмінності між поняттями “фальсифікація доказів” та “зловживання” як підстав для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами.

Так, диспозиція ст. 372 КК України визначає як злочин притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією. Суб'єкт злочину — спеціальний, ним може бути особа, яка провадить дізнання або досудове слідство, а також прокурор, який наглядає за законністю розслідування кримінальної справи. Злочин вчинюється з прямим умислом, злочинні дії можуть виражатися у фальсифікації органом дізнання чи слідчим доказів для при-

тягнення особи як обвинуваченого. У таких випадках поняття “зловживання” охоплює здійснення “фальсифікації”.

У п. 2 ст. 400-5 КПК України нововиявленою обставиною визначено зловживання суддів під час провадження у справі. Розглянемо чому цю обставину відносять до нововиявлених.

Під зловживанням суддів розуміють вчинення ними злочинних дій, спрямованих на перекручення правдивих відомостей під час розгляду кримінальної справи. Прикладами зловживання судді можуть бути вчинення ними злочину, передбаченого КК України, зокрема: порушення права на захист (ст. 374 КК України), постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України) тощо. Усі вищевказані неправомірні дії суддя може вчинити лише з прямим умислом. Отже, приховування таким способом певних обставин справи, як і самі обставини, для нього не будуть невідомими. Ці обставини будуть нововиявленими лише для вищого суду, оскільки йому не було відомо про вчинення фальсифікації суддею нижчого суду.

Так само як і фальсифікація, зловживання є підставою для перегляду судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами лише тоді, коли буде виявлено і доказано у процесі розслідування факт зловживання і одночасно будуть встановлені реальні обставини події, які через нього раніше не були відомі суду.

Отже, фальсифікація доказів чи інше зловживання суб'єктів, які ведуть процес, є лише способом неправильного відображення в матеріалах кримінальної справи реальних обставин вчинення злочину, що є предметом розгляду в суді. Фальсифікація доказів та зловживання будуть новою обставиною розслідування, а не новою обставиною вчинення конкретного злочину.

Грунтовне вивчення цієї проблеми породжує низку запитань, які постають під час дослідження та потребують відповіді. Наприклад, якщо слідчий чи прокурор під час проведення розслідування у кримінальній справі внаслідок своєї некомпетентності, не усвідомлюючи помилковості своїх дій, не зібрав усі докази, без яких неможливо встановити істину в справі, і внаслідок цього було винесено неправомірне рішення. Чи буде вважатися ця обставина нововиявленою?

Аналіз кримінальних справ та проведене опитування слідчих і прокурорів дало змогу дійти попереднього висновку про те, що здебільшого неправомірні рішення приймаються внаслідок неправильної оцінки обставин справи, поверхового та некваліфікованого розслідування слідчими і не виявлення цих недоліків прокурором під час вивчення справи тощо.

Це є не що інше як нововиявлена обставина, що не підпадає під ознаки фальсифікації чи зловживання, та є підставою для перегляду судового рішення.

Слушно зазначає й Г. Є. Сухова, що в низці випадків винесення незаконних судових рішень є наслідком неналежної оцінки обставин, що виправдовують обвинуваченого [13, с. 103]. Це робиться як умисно, так і у зв'язку з непрофесійністю суддів.

На нашу думку, до причин, що призводять до неможливості встановлення реальної картини вчинення злочину, необхідно віднести також і неумисні діяння учасників кримінального процесу (некваліфікованість розслідування, невстановлення певних доказів), які надалі самостійно або разом з іншими обставинами вплинули на прийняте судом рішення.

У науковій літературі висловлено думку про те, що злочинні зловживання суддів під час провадження у справі в усіх випадках повинні тягнути за собою скасування судового рішення [14, с. 306—307 ; 15, с. 268—269 ; 16, с. 139].

Вважаємо, що думки вчених стосовно обов'язковості в таких випадках відміни судового рішення є правильними, оскільки суд не виконав покладених на нього обов'язків здійснення правосуддя. І немає значення — чи сам суд припустився помилки, чи вони були допущені на досудовому провадженні.

Список використаних джерел

1. Духовский М. В. Русский уголовный процесс / М. В. Духовский. — М. : Складъ издания въ книжномъ складѣ М. В. Клюкина, 1910. — 408 с.
2. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Части : Общая и Особенная. / Владимиров Л. Е. — [3-е изд.]. — Спб. : Издание книжного магазина “Законоведение”, 1910. — 127 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : проєкт № 1233 від 13 грудня 2007 р. / [внесений на розгляд Верховної Ради України в порядку законодавчої ініціативи В. Р. Мойсиком, І. В. Вернидубовим, С. В. Ківаловим, Ю. А. Кармазіним]. — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zwebn/webproc4_1id=&pf3511=31115.
4. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Казахстан : [учебно-практическое пособие]. — Алматы : Изд-во “Норма-К”, 2002. — 232 с.
5. Уголовно-процесуальний кодекс Российской Федерации. — М. : Гросс Медиа, 2007. — 208 с.
6. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Молдова. — Кишинев, 2007. — 234 с.
7. Кримінальна справа № 8-7 — 2005 р. // Архів Апеляційного суду м. Києва.
8. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / [упоряд. : М. І. Камлик та ін.]. — К. : Школяр, 1999. — 480 с.

9. Кримінальний кодекс України : офіційний текст. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — 240 с.

10. Бобечко Н. Зловживання посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, як одна з підстав для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами / Н. Бобечко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — Львів, 2003. — Вип. 38. — С. 538—545.

11. Про нормативне забезпечення діяльності підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України : Наказ МВС України № 1066 від 26 жовтня 2006 р. — К., 2006.

12. Про організацію діяльності органів досудового слідства системи Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України № 160 від 31 березня 2008 р. — К., 2008.

13. Сухова Г. Є. Аналіз судових помилок і порушень законодавства, що призвели до безпідставного засудження громадян і необґрунтованого виправдання осіб, винних у вчиненні злочину / Г. Є. Сухова // Адвокат. — 1996. — № 3. — С. 102 — 109.

14. Строгович М. С. Проверка законности и обоснованности судебных приговоров. / Строгович М. С. — М. : Издат. Академии наук СССР, 1956. — 318 с.

15. Ривлин А. Л. Пересмотр переговоров СССР / Ривлин А. Л. — М. : Госюриздат, 1958. — 311 с.

16. Михайловская И. Б. Возобновление дел по вновь открывшимся обстоятельствам в советском уголовном процессе / И. Б. Михайловская // Ученые записки Всесоюзного института юридических наук. — М. : Госюриздат, 1959. — № 10. — С. 125—182.

Рассмотрен один из аспектов сущности института пересмотра судебных решений, вступивших в законную силу, по вновь открывшимся обстоятельствам. Охарактеризованы обстоятельства, которые могут быть положены в основу пересмотра судебного решения — фальсификация доказательств и злоупотребление должностных лиц.

Some aspects of essence of the institute for examining decrees with recently revealed circumstances, which have taken legal power is examined. Circumstances, which can be prescribed in base of the viewing the judicial decree — a falsification of proof and abuse of the executives are analyzed.

Стаття надійшла до редакції журналу 7 квітня 2010 року.